

EXPANSIUNEA LOGICĂ. MOMENTUL LOGIC ORIGINAR AL GÂNDIRII (IV)

CEZAR ROȘU

Institutul de Filosofie și Psihologie „Constantin Rădulescu-Motru”,
Academia Română

LOGICAL EXPANSION.
THE INITIAL LOGICAL MOMENT OF THOUGHT (IV)

Abstract. At first, material logic shows us the logical process of deduction of categories within the structure of the ontological model. Secondly, it will be looking for the necessity by means of which we can better define the general (the law), as an instrument used by the humans to change the world.

Keywords: logical couple, logical reflexion, protheses, concepts of reflexion, the principle of error tolerance.

În concepția lui Constantin Noica, activitatea efectivă a gândirii nu poate fi reflectată decât de o logică lărgită. O astfel de logică este nu numai o determinare *a priori* a unui obiect în genere, ci și raportul gândirii cu acesta, pus ca temă¹. Tema devine un orizont în care reflexiunea logică se apleacă asupra condițiilor întâlnirii posibile cu obiectul – kantianism asumat, pe care îl întâlneam în *Douăzeci și șapte trepte ale realului* cu a 25-a treaptă, unde categoria posibilității scotea lumea „din încheieturile ei, fără totuși să se fi întâmplat ceva încă”². Accentul se pune însă pe faptul întâlnirii, care nu mai este o simplă întâmplare precum întâlnirea cu un obiect pe care-l vezi pe fereastră, ci o condiție de permanență. Cu alte cuvinte, faptul întâlnirii se regăsește identic față de oricare dintre obiectele care cad în orizontul întâlnirii (al temei). Această identitate face din permanența tematică asupra tuturor obiectelor întâlnite în acest orizont o protimie absolut necesară: primatul activ al posibilului asupra realului³. Tematicul va întemeia tetic,

---

¹ Spre deosebire de înaintași, „la Noica este vorba nu despre subiect și obiectul său, ci despre conștiință și tema sa”. (Ștefan-Dominic Georgescu, *27 de trepte ale realului: un sistem integral al categoriilor*, Simpozionul Național „Constantin Noica”, ediția a III-a, *Pagini despre sufletul românesc*, București, Editura Academiei Române, 2011, p. 177.)

² C. Noica, *Douăzeci și șapte trepte ale realului*, București, Editura Științifică, 1969, p. 104.

³ *Ibidem*, p. 105.

dincolo de adevărurile ce se pot spune despre aceste obiecte⁴, un adevăr mai profund: o structură permanentă a reflexiunii logice, cuplul logic⁵. Abia această structură generatoare de câmp logic, explorată până la cea mai intimă posibilitate a sa, va găsi necesitatea, care va defini, din ce în ce mai adecvat⁶ generalul cu care se poate desfășura cel de-al doilea moment al logicii lărgite: contracțiunea logică. Procesul ce se desfășoară în interiorul cuplului logic care, sub presiunea solicitărilor mediului extern, îmbogățește individualul cu noi determinații, dezvoltă permanent conceptul de necesitate. Dar cum noile determinări de realitate ale individualului, fiind o permanentă provocare pentru cele de idealitate ale generalului (atât timp cât acesta nu a decuplat și nu a devenit generalul abstract al contracțiunii logice), îl obligă pe acesta să intre în expansiune și „să-și lărgească necesitatea spre a le cuprinde și pe ele”⁷, să se „educe” și el și, astfel, să se reconfigureze.

În orizontul mișcător al câmpului logic regăsim, în lumina logicii reale, atât categoriile, cât și formele consacrate ale logicii: silogismul, judecata și conceptul, dar, toate, văzute dintr-o altă perspectivă, cea a elementelor: individual, determinării, general, pe care le regăseam în modelul ontologic. Abia cu punerea la lucru a acestor termeni, logica ar putea începe cunoașterea lumii în toată complexitatea ei. Cu ei poate fi acoperit tot spectrul cunoașterii, atât al științelor exacte, cât și al celor ale spiritului, în structura lor (triumghiul logic corespondentul modelului din ontologie) fiind cuprins, paradoxal, infinitul, atât timp cât determinațiile pot fi nu numai cele cunoscute ale lucrurilor, cât și cele posibile. Însă termenii nu sunt desfășurați (în ordine explicită, în trei momente) ca la Hegel, ci sunt înfășurați (în ordine implicită, dați toți deodată) în codul care conține programul propriu după care se desfășoară tot ce este în real. Programul nu se derulează totdeauna până la capăt, cum era silit să o facă în desfășurarea hegeliană, iar termenii nu vor fi inerti, constante puse din exterior în relaționare, ci variabile, relaționarea făcându-se între termeni procesuali cu devenire proprie. Modelul, deși același ca structură peste tot în sânul ființei, nu se realizează la fel în fiecare realitate și, în plus, în fiecare dintre ele nu se realizează dintr-o dată, ci treptat, gradual. Astfel, fiecare lucru este în permanent proces, într-o permanentă schimbare, dar nu una haotică, ci ordonată de programul propriu spre derularea lui cu succes, spre saturarea generalului. *Id est*, funcțional, I și G sunt permanent legați (nu pot exista separați), dar, logic-formal, îi putem separa în măsura în care, aristotelic vorbind, nu putem cunoaște decât prin general⁸. Oricărui demers al gândirii îi apare mai întâi „o totalitate încă

⁴ Obiect în genere în sensul oricărui *ceva* care intră în raport cu gândirea, nu în sensul lui numai corporal.

⁵ Unde posibilitatea nu este numai în gând, ci și în lucruri, îngăduind dialogul omului cu ele. La Kant era vorba despre adevărul transcendent care face posibil, precedându-l, orice adevăr empiric (capitolul despre schematism).

⁶ Fiecare treaptă pe care se așază la un moment dat un general considerat definit va trebui regândită, procesul logic circular-deschis („mișcarea sa în cerc se reia lărgindu-se”), verificând de fiecare dată dacă generalul intrat în expansiune și-a dobândit necesitatea, adecvarea.

⁷ C. Noica, *Devenirea întru ființă*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981, p. 255.

⁸ Această unitate (I-G) a rațiunii (căci trebuie să aibă și rațiunea o unitate de la care poate pleca precum materia de la atom, viața de la celulă sau făpturile de la principiul lor germinativ – sămânța), cu care poate începe demersul logic, este una de la sine activă. Oricare altă unitate logică – noțiune, judecată sau propoziție, sistem de axiome – de la care am pleca are nevoie să fie activată.

nedistinctă”⁹. Nu-i apare nici individualul, nici generalul, ci un câmp, o indistinție originară, un individual-general¹⁰. Avem la început o experiență de gândire anterioară unui subiect și unui predicat. Nu ai în minte la început, cu exemplul lui Noica din *Scrisori...*, doi termeni separați de tipul S-P: (cal + alergă), ci alergarea calului. „Dintr-un fel de unitate sintetică se desfăcă cei doi termeni”¹¹, iar din aceștia se desprind note specifice (alergarea din primul, alergarea de cal din al doilea), determinații ce-i scot din inerția dislocării și fără de care devenirea nu poate avea loc. Dar, disociați în primul moment, ei se cuplează formând judecăți (dislocări legate), fie după tiparul S-P, fie de tipul relației¹², iar cu intrarea în scenă a determinațiilor se ivește o nouă structură, de data asta saturată – triumfiul logic a cărui cea mai cunoscută modalitate este silogismul. Sub presiunea mediului extern, cuplul format de individual și general își multiplică determinațiile într-un orizont al conversiunii generator, cum am văzut mai sus, atât al categoriilor, cât și al formelor logice. Categoriile, în care căutăm necesitatea¹³, le regăsim cu primul moment al logicii reale, cel al expansiunii ce nu este altceva decât cuplul logic în act (procesualitatea circularității deschise)¹⁴. Cu cel de-al doilea moment, al contracțiunii gândirii, formele logice cunoscute devin condensări ale procesului logic pe drumul invers celui al logicii clasice, anume de la complex la simplu¹⁵. În această nouă perspectivă, spre deosebire de logica formală mai puțin tetică decât ipotetică¹⁶, reunind demersurile gândirii deductive, logica reală aduce noutatea inductivului. În contrast cu deductivul contracțiunii logice unde în concluzie (care decurge cu necesitate din premise) se face saltul la determinația necesară, trecând peste desfășurarea determinațiilor libere, inductivul expansiunii, acceptând premisele și respingând concluzia, nu va da naștere unei contradicții. În inducție sunt acceptabile concluzii temporare sau parțiale căci, așa cum scrie Constantin Noica în jurnalul său, „inducția este de fapt conversiunea, anastrofa. Nu I se ridică la G, ci d-urile la D-uri”¹⁷. Logica reală trebuie să le reunească și să și le însușească ca pe momente ale ei. „Dacă n-ai inductiv-deductivul n-ai viața și realul, sau acces la ele”¹⁸.

⁹ C. Noica, *Pentru o teorie a câmpurilor logice*, în *Studii de istorie a filosofiei românești*, vol. XI, București, Editura Academiei Române, 2015, p. 230.

¹⁰ *Ibidem*, p. 229.

¹¹ C. Noica, *Scrisori despre logica lui Hermes*, București, Editura Cartea Românească, 1986, p. 40.

¹² Trebuie făcută precizarea că nu toate judecățile sunt de forma subiect-predicat. În judecata ipotetică, nu există subiect și predicat bine definiți atât timp cât sunt interșanjabili creând două forme ale judecății, care nu mai sunt același lucru. Ea nu are deci un conținut unic, importantă fiind condiționarea, nu termenii (în care nu există raport causal, cum greșit spun mulți logicieni, pentru că nu este aici o creare, o pricinuire, ci doar o corelație a doi termeni puși în prezență). Sau în judecata disjunctivă construită pe principiul noncontradicției, în care unui subiect îi pot reveni două predicate.

¹³ Spre deosebire de contracțiunea logică, ce operează dintru început cu un universal abstract căruia îi revin toate individualurile posibile și în care necesitatea este dată direct de universalitatea generalului (cf. C. Noica, *Pentru o teorie...*, p. 245), o logică lărgită caută în cuplul logic necesitatea ce va da ea universalul.

¹⁴ „Procesul logic se desfășoară în cerc, dar în desfășurarea sa el lărgeste tot mai mult cercul” (C. Noica, *Pentru o teorie...*, p. 236).

¹⁵ Contractarea se face pe direcția silogism-judecată-concept.

¹⁶ A decurgerii a ceva adevărat din ceva presupus adevărat.

¹⁷ Constantin Noica, *Jurnal de idei*, București, Editura Humanitas, 1990, p. 288.

¹⁸ *Ibidem*, p. 213.

O logică lărgită ne dezvăluie un fapt esențial: nu poți avea o idee clară asupra formelor logice fără procesul reflectat în ele. „Nu înțelegi logica formală fără procesualitatea din care s-au desprins formele”¹⁹.

În această parte a incursiunii în logica, numită de Noica, materială, vom urmări cum vor funcționa condițiile constrângătoare ale mecanismului declanșat de sistemul principiilor²⁰ în procesul lăuntric al cuplului unde se vor naște categoriile, în care gândirea caută tipurile de necesitate pe măsura ei. Necesitatea devine întâia problemă pentru *reflexiunea logică* și primul lucru pe care îl stabilește ea este existența unui cerc de gândire generat de conversiunea determinațiilor. „Procesul logic, înțeles fie drept mișcare în cerc, fie drept activitate de reglaj, nu încetează să fie proces. Generalul nu încetează să fie o temă, (...) gândirea obține tot mai multe «legi» în fiecare domeniu, dar nu încheie niciun capitol nicăieri. Nu se poate obiecta că e vorba, în cazul de față, de gândire în act, în timp ce logicul ar privi numai gânditul. Faptul logic și reflexiunea logică poartă asupra raporturilor dintre individual și general. Dacă aceste raporturi (pe care nicio altă disciplină nu le cercetează) sunt mișcătoare, schemele logice trebuie să li se adapteze²¹”. Cu schemele ciberneticii, deși formulările noastre devin mai riguroase, trăsătura de temă a generalului se intensifică, căci „nici individualul, nici determinările și nici generalul spre care tind ele nu vor încheia definitiv procesul logic de trecere a unora în altele”²². Generalul ca temă, cum spuneam mai sus, trimite la permanența unei structuri: cuplul în act, cercul, în care se nasc categoriile. Gândul că ar putea fi ceva mai original decât categoriile ce duce la nașterea lor, precum și a formelor prelogice: structurile profazice, unde nu avem de-a face cu gânditul, ci cu actul gândirii, cu reflexiunea logică²³, pare a fi de inspirație kantiană. La Kant conceptele reflexiei, enumerate acolo sub formă de cupluri, sunt încă mai originare decât categoriile. Ele erau: identitate-diversitate; concordanță-discordanță; intern-extern; materie-formă, ultimele reprezentând pentru filosoful german nucleul gândirii critice. Topica transcendentală este constituită din cele patru cupluri, care „se disting de categorii prin faptul că prin ele se reprezintă, în toată diversitatea ei, nu obiectul după ceea ce constituie conceptul lui (mărime, realitate), ci numai comparația reprezentărilor care precede conceptul obiectelor. Dar această comparație are mai întâi nevoie de reflexie, adică de determinarea aceluși loc, căruia-i aparțin reprezentările lucrurilor care sunt comparate, pentru a se ști dacă intelectul pur le

---

¹⁹ C. Noica, *Pentru o teorie...*, p. 261.

²⁰ Precizate rândul trecut: principiile logicii formale, cele transcendente și principiul toleranței la erori.

²¹ C. Noica, *Pentru o teorie...*, p. 250.

²² *Ibidem*, p. 235.

²³ Kant distinge o reflexie logică și una transcendentală. Prima face abstracție de tipul de cunoaștere (a intelectului sau a intuiției sensibile), căreia îi aparțin reprezentările date. A doua, care se raportează la obiectele însele, examinează pe care dintre cele două căi se face legătura dintre mai multe reprezentări (Cf. I. Kant, *Critica rațiunii pure*, București, Editura Științifică, 1969, p. 262). Noica pe aceasta din urmă o are în vedere de pe treapta circularității caracteristice epocii noastre, a progresului regresiv, în care „nu mai avem transcendent, cu termenul kantian ce ar merita să fie păstrat, avem transcendental” (C. Noica, *Pentru o teorie...*, p. 251).

gândește sau sensibilitatea le dă în fenomen”²⁴. Dar, dincolo de această distincție dintre conceptele reflexiei și categorii, se poate vedea că, de exemplu, primul cuplu se referă la raportul categoriilor unității și pluralității, al doilea are de-a face cu cel al afirmației și negației, în al treilea este vorba despre categoriile substanței și cauzalității, iar materia și forma celui de-al patrulea cuplu, care servesc drept fond oricărei alte reflexii – fie că este vorba despre definiții, despre judecăți sau despre existență –, dau modalitatea prin care putem determina ceea ce este mai întâi dat, determinabilul în genere²⁵. Și Noica „simte” că există ceva mai original decât categoriile: acel ceva ceea ce le dă naștere, și anume termenii ontologici și structura lor dinamică – cele șase cupluri, numite de el profaze, care se desfășoară de-a lungul a două cicluri: contemplativ și rezolutiv. Lucrurile (tot ceea ce a întreprins *efectiv* natura de la haos până la om), ca și gândurile (ceea ce aveau să întreprindă *efectiv* științele de la physis la om) – spune Noica – „s-au desfășurat de la început cu necesitate, dar nu era nimeni s-o vadă și nici omul conștient n-o vede dintr-o dată, căci lucrurile ca și gândurile îi par întâmplătoare”²⁶. Și unele, și altele sunt încărcate de posibilități. Cum apare, atunci, necesitatea? „Ea nu poate veni decât din intervalul ce desparte o posibilitate de realizarea ei. (...) În tabloul categoriilor nu percepi decât o palidă necesitate logică”²⁷: adevărata necesitate îți apare abia în intervalul dintre putința lor de a explica lucrurile și explicația efectivă, care stătea să vină. Necesitatea implică întotdeauna ceva *care stă să vină*, adică timpul, cu deschiderea lui către viitor”²⁸. Astfel, nu cu procesul logic obișnuit putem obține adevărata necesitate, ci cu o logică lărgită (legată de timp – cum am văzut în partea a doua a temei noastre – prin dezvoltarea principiilor dinamice ale experienței), și anume cu primul moment al ei, logica materială. Grupa modalității nu se va mai constitui drept grup separat, categoriile de necesitate și posibilitate vor însoți procesul generat în cuplu: necesitatea, drept țintă mișcătoare pentru procesul gândirii; posibilitatea, drept armă a generalului pentru strunirea exuberanțelor individualului. Permanentul lor reglaj va constitui mecanismul deducției noiciene a categoriilor, care, pentru grupele cantității și calității, se vor menține cele kantiene, dar, în ceea ce privește grupa relației, ea se va îmbogăți cu noile cuceriri ale modernității.

Un cuplu nu se poate detașa de mediul său învăluitoare. El provoacă și primește permanent solicitările lumii înconjurătoare, în urma cărora în primul moment al indistinției originare grupul determinațiilor începe să prindă contur. Odată cu apariția determinațiilor, începe ca un „joc” al individualului cu generalul: când unul

²⁴ I. Kant, *Critica rațiunii pure*, București, Editura Științifică, 1969, p. 266.

²⁵ În cazul definiției, logicienii vechi numeau materie generalul și formă diferența specifică; în cazul judecății, noțiunile date, iar formă a judecății raportul lor cu ajutorul copulei, iar în orice existență, elementele ei constitutive reprezintă materia, pe când modul de legare a lor în lucruri reprezintă forma. (Cf. I. Kant, *Critica rațiunii pure*, București, Editura Științifică, 1969, p. 264.)

²⁶ C. Noica, *Douăzeci și șapte trepte ale realului*, București, Editura Științifică, 1969, p. 109.

²⁷ „Procesul logic obișnuit, însă, nu dădea necesitatea decât în chip relativ, deși îi identifica pe deplin natura”. (C. Noica, *Pentru o teorie...*, p. 250).

²⁸ *Pentru o teorie...*, p. 111.

„se întărește”, ia inițiativa, celălalt ”slăbește” – cum spune Noica – stă în umbră (primul dezechilibru), apoi rolurile se inversează pentru păstrarea echilibrului în cuplu. Primul moment al „jocului” va fi al exuberanței individualului care își dă determinării fără măsură, neorganizată încă: simplă pluralitate (este în joc determinativa I-D). Al doilea moment va reveni inițiativei generalului care va să reechilibreze cuplul, punând limite manifestărilor individualului. Este momentul generalizantei, în care, în manifestările individualului, apare măsura, „iar de vreme ce au o măsură, înseamnă că țin toate laolaltă. De aci prima sugestie de necesitate pentru cuplul în acțiune, odată cu prima afirmare a generalului: *unitatea*”²⁹. La treapta *unității*, gândirea caută necesitatea în sânul profazei D-G, dar nu o obține pe deplin, căci *unitatea* este una matematică, una a omogenului (conform axiomelor intuiției, care își fac și ele lucrarea în sânul cuplului), adică o sinteză a elementelor (determinațiilor) diversului, care nu-și aparțin necesar unele altora. Este vorba aici despre măsura actuală, mecanică, a comparației cu un standard (dat de general) și nu cum o înțelegeau vechii greci: ca măsură internă, una calitativă (pe care o vom întâlni abia la sfârșit, în grupa relației)³⁰. Dar măsura se exprimă prin raport, *ratio*, iar *rațiunea* cuplului de a se menține în echilibru va fi atunci totalitatea raporturilor interne ale individualului și generalului.

Individualul își multiplică determinațiile, generalul restabilește unitatea (se restabilește echilibrul). Dar necesitatea nu este căpătată, căci balanța se dezechilibrează din nou prin excesul generalului, care instituie el, de astă dată, *pluralitatea*, însă una mai vastă, căci e nelimitată, din moment ce pot cădea în sfera lui oricâte determinații posibile. Astfel, își face intrarea în „scenă” posibilitatea. „Tocmai generalul, care pune limite, aduce acum nelimitatul. Prin deschiderea către general, gândirea căpăta o promisiune de necesitate, dar acum dizolvarea unității pare a înlătura necesitatea însăși”³¹.

Spre deosebire de simpla pluralitate a individualului, pluralitatea generalului, „deși mai vastă decât prima, are în ea măsură: e organizată. E o pluralitate cu un principiu lăuntric, potrivit căruia elementele, oricât de numeroase, au convergență. Iar convergența aduce o nouă unitate în pluralitate, care este: *totalitatea*. Dacă ar putea cunoaște totalitatea manifestărilor unui real, atunci gândirea ar obține necesitatea. Dar care este realul, oricât de modest, pe care gândirea să-l dețină în acest fel?”³² Râul, spune Noica, nu sapă malul drept pentru că își croiește pe aici calea, ci pentru că e râu din emisfera nordică. Toate râurile își sapă malul. Am putea spune că este o necesitate, dar necesitatea nu stă aici în *totalitate*. Nu stă nici în *calitatea* de a fi fluid, adică în capacitatea lui de a eroda, ci în raportul în care se găsesc cele două emisfere cu rotația pământului, deci am putea-o căuta în grupa *relației*. Gândirea nu găsește necesitatea în grupa cantității, dar va reține categoriile

---

²⁹ *Ibidem*, p. 246.

³⁰ Cuvântul măsură are aceeași rădăcină μεδ cu latinescul *mederi*=a vindeca, de unde derivă cuvântul medicină pentru care sănătatea era starea în care procesele trupești și sufletești se aflau în dreapta măsură, sau cu μεδοματ=a medita – cumpănire, reglare, care aduce mintea la o starea de dreaptă măsură.

³¹ *Ibidem*, p. 246.

³² *Ibidem*.

ei născute prin exercițiul cuplului logic. Ea o va căuta pe următoarea treaptă: grupa calității. *Cantitatea* și *calitatea*, deși ne par cu totul independente, au în realitate ceva comun, și anume delimitarea sau precizia. Numai că, în ceea ce privește *calitatea*, precizarea se determină limitativ (ține de natura lucrului), pe când la *cantitate* precizarea, cum spune Hegel în *Știința logicii*, este indiferentă față de ceea ce delimitează: precizia cantitativă este o limită care nu este în ea însăși o limită (prin delimitare un lucru devine mai mare sau mai mic fără a-și schimba natura). Precizia nu este în esența ei decât eroarea maximă admisă fără ca ceva să-și schimbe natura. Dar asta nu înseamnă altceva, decât că principiul, anunțat, al toleranței la erori își face prezența în procesul desfășurat în cuplu.

În ultima parte, vom continua cu desfășurarea procesului logic în următoarele grupe de categorii și vom descoperi cum își face lucrarea categoria *realității* în maniera clopotului lui Gauss, unde erorile ușoare sunt mai frecvente decât cele grave și probabilitatea de apariție a erorilor este aproximativ aceeași pe cele două pante (pozitivă și negativă), de apropiere sau depărtare a diferitelor realități de realitatea împlinită. Și tot acolo vom descoperi în cuplul logic prejudicativul: relațiile prejudicative (judecăți posibile la Kant), în special cele ale inherenței.